

LBRIS

We know
books

CRISTINA A. BEJAN

**INTELECTUALII
ȘI FASCISMUL
ÎN ROMÂNIA
INTERBELICĂ**

ASOCIAȚIA CRITERION

Traducere din limba engleză și note de
ALINA PAVELESCU

LITERA
București

Ediție publicată prima oară în limba engleză cu titlul
Intellectuals and Fascism in Interwar Romania. The Criterion Association
de Cristina Bejan, prima ediție.

Copyright @ The Editor(s) (if applicable) and The Author(s),
under exclusive license to Springer Nature Switzerland AG, 2019

Această ediție a fost tradusă și publicată sub licență
de la Springer Nature Switzerland AG.

Springer Nature Switzerland AG nu își asumă responsabilitatea
și nu va fi trasă la răspundere pentru acuratețea traducerii.

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Intellectualii și fascismul în România interbelică

Asociația Criterion

Cristina A. Bejan

Copyright © 2023 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Ilieș Câmpeanu

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Bell Studio

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BEJAN, CRISTINA ADRIANA

Intellectualii și fascismul în România interbelică :

Asociația Criterion / Cristina A. Bejan;

trad. din lb. engleză și note de Alina Pavelescu. –

București: Litera, 2023

ISBN 978-606-33-9912-1

I. Pavelescu, Alina (trad.; note)

94

CUPRINS

Cuvânt înainte: O arheologie a pasiunilor radicale, de Vladimir Tismăneanu.....	7
Prefață	11
Mulțumiri	19
Listă a personajelor	23
Abrevieri.....	29
<i>Capitolul 1. Introducere.....</i>	<i>31</i>
<i>Capitolul 2. Nae Ionescu, Tânăra Generație, „Itinerariul spiritual“ și educația în străinătate, 1927–1932</i>	<i>58</i>
<i>Capitolul 3. Asociația Criterion pentru Arte, Litere și Filosofie: începuturi și înființare la București, 1932.....</i>	<i>97</i>
<i>Capitolul 4. Activitatea Asociației Criterion în 1932: simpoziioanele „Idoli“, politică, cultură.....</i>	<i>127</i>
<i>Capitolul 5. Activitatea Criterion între 1933–1935: politică, expoziție, simpoziioane, muzică și revista.....</i>	<i>183</i>
<i>Capitolul 6. Disoluția Asociației Criterion, 1934–1935: scandalul <i>Credința</i>, prietenie masculină, sexualitate și libertate a presei</i>	<i>234</i>
<i>Capitolul 7. Rinocerizarea: activitatea politică și angajamentele Tinerei Generații, 1935–1941</i>	<i>274</i>
<i>Capitolul 8. Destinul Tinerei Generații și moștenirea Criterion</i>	<i>323</i>
<i>Capitolul 9. Concluzii.....</i>	<i>352</i>
Bibliografie.....	355
Indice.....	385

Capitolul I

INTRODUCERE

André Gide a fost o sursă de inspirație pentru multe minți tinere din România interbelică, iar acțiunile lor în acele timpuri dinamice arată felul în care au urmat sfatul lui Gide. „În fiecare ființă există calități admirabile. Convinge-te de forța și de tinerețea ta. Nu înceta să-ți repeți: «Totul depinde de mine».”¹ Cu un talent excepțional, cu zel și energie, Tânăra Generație² a pornit pe calea realizării ambiției ei de a crea noi forme de cultură în propria țară. Ideologia și scandalul au umbrit însă marele experiment intelectual reprezentat de Asociația Criterion în Bucureștiul interbelic. Acea ambiție de a crea a eșuat deoarece înșiși purtătorii ei au fost agenții propriului eșec. În anumite cazuri, aceștia s-au autodistrus în adevăratul înțeles al cuvântului.

Tânăra Generație și Asociația Criterion

O fotografie din 1932 ne arată un grup de prieteni într-o vacanță în Munții Bucegi. Acei tineri intelectuali români erau Mihail

1 André Gide, *Les nouvelles nourritures*, p. 141

2 Problema semantică privind denumirea acestui grup impresionant de tineri intelectuali e încă de actualitate. Mai întâi au fost denumiți „Tânăra Generație”, așa cum își spuneau ei înșiși, apoi „Noua Generație”. George Călinescu se referă la ei ca la „Noua Generație”. Dan C. Mihăilescu, Matei Călinescu și Marta Petreu îi numesc „Generația 1927”, după anul în care Eliade a lansat manifestul grupului. Ocazional, se folosește termenul de „Generația 1930”. Mai recent a început să se folosească termenul de „Generația Criterion”. A se vedea capitolul 3 pentru discuția privind distincția necesară între Tânăra Generație și Asociația Criterion.

Sebastian, Floria Capsali, Mary Polihroniade, Mihail Polihroniade, Marietta Sadova, Mircea Eliade și Haig Acterian. Grupul era foarte eterogen (români, evrei, armeni, greci; britanici). Andrei Oișteanu observă cât de tipic era acest asortiment de prieteni în România interbelică, mai ales în București, „un oraș multiethnic, multicultural și multiconfesional”¹. Diverși ca etnie și religie, acești vechi prieteni, care se cunoșteau din liceu sau din facultate, aveau să-și împărtășească experiențele diferite din călătoriile lor prin lume, din California până în Franța și în India. Opiniile lor politice erau și ele diferite, dar la începutul anilor 1930 erau prieteni și împărtășeau aceeași dorință de a îmbunătăți viața culturală a României.

Mihail Sebastian povestește o scenă arhetipală din Bucureștiul literar în cartea sa *Cum am devenit huligan* (1935). Un critic literar francez, prieten cu Gide și Proust, Léon Pierre-Quint, a venit în 1933 într-o vizită la București și s-a întâlnit cu un grup de tineri intelectuali, în care comuniști și susținători ai lui A.C. Cuza (un politician de extremă dreapta) fraternizau cu jovialitate. Pierre-Quint și-a exprimat uimirea că simpatizanții celor două extreme se înțelegeau atât de bine. Scrie Sebastian:

Țin foarte bine minte candidul răspuns al celor doi extremiști amici: „Vedeți, noi nu suntem decât prieteni. Asta nu ne angajează la nimic”².

Într-o notă de subsol, Sebastian precizează că personajele acelei scene erau Mihail Polihroniade, de extremă dreapta, și Belu Silber, simpatizant al extremei stângi.

1 Andrei Oișteanu, „Mihail Sebastian și Mircea Eliade: cronică a unei prietenii accidentate”, *Revista* 22, 4–10 decembrie 2007, pp. 10–11. Oișteanu menționează în articol o fotografie similară.

2 Mihail Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 14. Și Matei Călinescu citează acest episod în „The 1927 Generation in Romania: Friendship and Ideological Choices (Mihail Sebastian, Mircea Eliade, Nae Ionescu, Eugène Ionesco, E.M. Cioran)”, *East European Politics and Societies*, vol. 15, nr. 3 (2002), p. 650.

O excursie la munte în 1932; în picioare, de la stânga la dreapta: Mihail Sebastian, Floria Capsali, Mary Polihroniade, Mihail Polihroniade, Marietta Sadova; așezați, de la stânga la dreapta: Mircea Eliade și Haig Acterian. Prin bunăvoința Muzeului Național al Literaturii Române, cota 26625.

Matei Călinescu susține că aceste prietenii erau posibile fiindcă România era o țară uitată de Occident, cu o cultură provincială și cu o elită foarte redusă numeric.¹ Dacă indivizii doreau să ia parte

1 Călinescu, „The 1927 Generation in Romania: Friendship and Ideological Choices”, p. 651

la curente culturale și intelectuale ale vremii, trebuiau să ajungă la un compromis cu loialitățile lor politice. Se poate ca elita să fi fost redusă numeric, dar asta nu presupune în mod necesar că oamenii erau nevoiți să își ascundă convingerile politice pentru a putea lua parte la viața culturală a Bucureștiului. Pentru o vreme, și-au echilibrat cu succes activitatea socială, culturală, intelectuală și convingerile politice. Această generație nu a privit cu superficialitate tensiunea dintre prietenie și ideologie, iar catastrofa s-a produs când indivizii au ales ideologia în defavoarea prieteniei.

O dovadă limpede a acestei catastrofe a fost colapsul Asociației Criterion pentru Artă, Litere și Filosofie (cunoscută mai ales drept Criterion sau Asociația Criterion), denumirea unui cerc cultural, a unei serii de conferințe și de expoziții, a unei publicații, la care tineri intelectuali români au luat parte între anii 1932–1935. Fondată de filosoful, devenit critic de artă, Petru Comarnescu, Criterion îi includea ca membri pe cei menționați anterior ca fiind un grup de prieteni, cele mai proeminente figuri intelectuale ale Bucureștiului de la sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930, reprezentanții Tinerei Generații românești.

Desigur, au fost mai mulți factori care au condus la disoluția Criterion, dar de o importanță fundamentală a fost solidificarea pozițiilor politico-ideologice extremiste. Mirajul fascismului asupra acestor tineri intelectuali a eclipsat valorile liberale în care trăiseră. Mișcarea Legionară (cunoscută și ca Legiunea sau Garda de Fier – care era, practic, ramura paramilitară –, iar membrii săi erau numiți legionari), fondată de Corneliu Zelea Codreanu în 1927, a acaparat imaginația multora și multe voci moderate au fost reduse la tăcere. După o serie de conferințe controversate și după asasinarea prim-ministrului Ion Duca, pe 30 decembrie 1933, ciocnirea ideologică a devenit violentă. Aceasta, alături de alte motive, a contribuit la disoluția Criterion în primăvara anului 1935.

În ciuda eșecului său final, scurtul succes al Criterion de la jumătatea anilor 1930 a reprezentat un moment unic în tumultuoasa perioadă interbelică a României. Grupul cultural a avut un

rol semnificativ și în lupta generală pentru democrație liberală din România, luptă care începuse odată cu revoluția munteană de la 1848, liberală și naționalistă, și care s-a încheiat odată cu instalarea la putere a comuniștilor, în 1948. Liberul exercițiu al dezbaterilor publice pe o varietate de teme politice și culturale de actualitate a adus în prim plan conferențieri reprezentând toate opiniile din spectrul politic. Subiectele abordate la conferințele Criterion au fost la fel de diverse ca și participanții. De la Gandhi la Charlie Chaplin, de la Mussolini la Lenin, figurile provocatoare ale contemporaneității au fost investigate cu seriozitate. În sfera socială a Criterion, fenomenul descris de Sebastian în *Cum am devenit huligan* s-a produs de foarte multe ori. În pofida diferențelor de opinii politice, relațiile de prietenie, activitatea culturală și intelectuală au înflorit în capitala monarhiei constituționale atâta timp cât a fost cu putință.

Într-un mediu atât de vibrant și de stimulator, membrii grupării Criterion au fost deosebit de productivi la începutul anilor 1930. Asemenea idolului lor, Gide, mulți dintre membrii Tinerei Generații au ținut jurnale și au scris o literatură specifică și reprezentativă pentru timpul lor: confesională, autobiografică și experiențială.¹ Romancieri, critici și filosofi, ei au fost, în egală măsură, și autori de foiletoane în periodice și în reviste precum *Criterion* (publicația omonimă a grupului cultural), *Cuvântul* (cel mai cunoscut dintre ele), *Gândirea*, *Viața Românească*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Axa*, *Credința*, *Revista Buna-Vestire*, *Vremea*, *Facla*, *Universul literar*, *Rampa*, *Părerii libere* și altele. Aceste publicații reprezentau toate nuanțele spectrului politic: stânga, dreapta și social-democrația.

După succesul de tinerețe, mulți dintre membrii marcantși și talentați ai grupului și-au continuat ascensiunea în domeniile lor de activitate și, în unele cazuri, au obținut o celebritate mondială. În afara țării, au devenit Eugène Ionesco, dramaturgul absurdului; Mircea Eliade, profesorul de istoria religiilor la Universitatea

¹ Vezi Eugen Lovinescu, *Memorii II 1916–1931*, pp. 1–7, și Doina Uricaru, „Postfață” în Jeni Acterian, *Jurnalul unei ființe greu de mulțumit*, p. 522.

din Chicago, și E.M. Cioran, filosoful francez al nihilismului. În România, filosoful Constantin Noica a fondat „Școala de la Păltiniș” și a promovat disidența prin cultură în ultimii ani ai comunismului. Petru Comarnescu a trăit într-un relativ anonim, în calitate de critic de artă, la București. În cazurile nefericite, carierele personale nu au mai continuat după al Doilea Război Mondial din cauza morții premature sau persecuțiilor comuniste.

Probleme și abordări după 1989

Memoria Tinerei Generații a fost resuscitată în România postcomunistă, iar implicarea de tinerete pe scena culturală a Bucureștiului a fost admirată și rememorată cu înduioșare și cu nostalgie. Chiar și așa, discuția despre alunecarea spre fascism a intelectualilor români reprezentativi în secolul XX a dat naștere la îngrijorare, la scepticism și chiar la indignare din partea intelighenței românești contemporane. Au existat diferite încercări de a investiga acest subiect și de a găsi răspunsuri la următoarele întrebări:

De ce mulți dintre membrii strălucitei generații românești de la 1927... s-au simțit atrași, mai ales după 1933, de naționalismul extremist al Gărzii de Fier și de ce atât de mulți dintre ei au devenit simpatizanți activi sau chiar membri ai acestei organizații mistico-teroriste?¹

Norman Manea a reanimat dezbateră în postcomunism cu prezentarea trecutului legionar al lui Eliade, în eseu său „Felix Culpa”, publicat în *The New Republic* în 1991. Descoperirea și publicarea jurnalului lui Mihail Sebastian, în 1996, au șocat publicul român prin expunerea ororilor îndurate de un intelectual evreu, marcant și de succes, ca urmare a creșterii popularității fascismului în România interbelică. După publicarea cărții Alexandrei Laignel-Lavastine

1 Călinescu, „The 1927 Generation in Romania: Friendships and Ideological Choices”, p. 650

Cioran, Eliade, Ionescu, *L'oubli du fascisme* (2002), o dezbateră aprinsă s-a declanșat în presa românească. Au abundat acuzațiile de părtinire, exces de fantezie, plagiat și lipsă de sensibilitate îndreptate împotriva lui Laignel-Lavastine.¹ Călinescu susține că, prin abordarea generală a subiectului, se pot obține doar răspunsuri indirecte. Așadar, el încearcă să discearnă câteva răspunsuri directe despre Tânăra Generație prin analiza relațiilor de prietenie.²

Florin Țurcanu abordează subiectul concentrându-se asupra lui Eliade, în cartea sa *Mircea Eliade: Le prisonnier de l'histoire* (2003). Prin intermediul unei cercetări extinse în arhive, Țurcanu demonstrează că Eliade a fost un susținător activ și vocal și un simpatizant al Mișcării Legionare. Marta Petreu dedică un studiu amplu și foarte util simpatiei lui Cioran pentru fascism și cărții sale *Schimbarea la față a României* în lucrarea *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”*³. Mai recent, Petreu a publicat controversata carte *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu–Mihail Sebastian* (2009), în care argumentează că Sebastian, ca jurnalist la *Cuvântul* lui Nae Ionescu, a fost, la începutul anilor 1930, complicele mentorului său antisemit. Bryan Rennie și Philip Ó Ceallaigh au dezbătut problema antisemitismului lui Eliade în *The Los Angeles Review of Books*.⁴ Camelia Crăciun i-a studiat pe scriitorii evrei care au scris în limba română, inclusiv pe Mihail Sebastian, în cartea *Scriitori evrei de limbă română: de la rebeli marginali la critici canonici*.

Tendința de după 1989 a fost de a condamna și de a respinge comportamentul politic al acestor intelectuali marcanți, care, retrospectiv, pare unul urât și disprețuitor. Actuala inabilitate a României

1 Cartea lui Laignel-Lavastine a fost discreditată mai ales printr-o serie de cinci articole publicate de Marta Petreu în *Revista 22*, prin care o acuza de plagiat și de lipsă de expertiză științifică. Vezi Marta Petreu, „Laignel-Lavastine: metoda «franceză»”, (1)–(V), *Revista 22*, 1–29 iulie 2002.

2 Călinescu, *op. cit.*, p. 650

3 Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”*, Biblioteca Apostrof, 1999

4 Philip Ó Ceallaigh și Bryan Rennie, „Mircea Eliade and Antisemitism: An Exchange”, *Los Angeles Review of Books*, 13 septembrie 2018

de a-și gestiona moștenirea dificilă rezidă în rescrierea istoriei perioadei comuniste. Spre deosebire de Italia și de Germania de Vest, datorită revizionismului istoric al comunismului, România nu a avut niciodată ocazia de a se confrunța cu acest trecut dificil. Acea epocă a fost uitată, iar membrii Tinerei Generații au fost eliminați din cărțile de istorie de după 1948. Discipolii lui Eliade și Noica au fost mai preocupați să păstreze nobila contribuție a mentorilor la tradiția intelectuală românească decât să scormonească printre acțiunile lor discutabile din anii de tinerețe. Când unul dintre acești discipoli, Ioan Petru Culianu, a început să investigheze trecutul lui Eliade legat de Mișcarea Legionară, se pare că a plătit cu viața în 1991.¹

Aceste suspiciuni și sensibilități sunt încă prezente în România și în diaspora românească, din Canada până în Israel, așadar este de maximă importanță adoptarea unui punct de vedere obiectiv, fără părtinire politică, în abordarea subiectului. Așa cum a scris Sorin Alexandrescu, „pot încerca să înțeleg un criminal, dar nu-i pot accepta crima”². Intenționez să realizez o analiză mai complexă a Tinerei Generații și să completez un gol în literatura de specialitate. Pentru a face dreptate contextului istoric și cultural în care a evoluat această generație, am ales să-mi concentrez atenția pe Asociația Criterion.

Literatura de limbă engleză dedicată Asociației Criterion este aproape inexistentă. Philip Vanhaelemeersch se referă în trecere la ea în *A Generation Without Beliefs*. În română, prima analiză substanțială îi aparține lui Liviu Antonesei.³ Monica Grosu scrie despre Tânăra Generație și despre Criterion în monografia *Petru Comarnescu: un neliniștit în secolul său* (2008). În solida sa monografie, Grosu trece cu vederea prezența Mariettei Sadova la Criterion și nu discută suficient despre orientarea sexuală a lui Comarnescu.

1 Ted Anton, *Eros, Magic and Murder of Professor Culianu*

2 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul românesc*, p. 19

3 Liviu Antonesei, „Un model de acțiune culturală: Grupul Criterion”, în Alexandru Zub, ed., *Cultură și societate*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1991, pp. 367–396

Constantin Mihai a scris două articole și o carte despre asociație, *Europeanism și dileme identitare în România interbelică: gruparea Criterion* (2013). Cartea mea, prima în limba engleză dedicată Asociației Criterion, propune o analiză mai aprofundată, mai comprehensivă și mai personală a asociației, concentrându-se pe personalitățile implicate, pe relațiile lor de prietenie, pe creația și pe activitatea lor culturală și politică.

Nu subscriu opiniei lui Mihai potrivit căreia Criterion a fost o manifestare a europeanismului și că asociația a reprezentat ultimul efort de integrare în spiritualitatea europeană. De fapt, Criterion a fost o antrepriză globală. Criterioniștii erau fascinați de Spengler și cereau României să se transforme dintr-o cultură mică într-o cultură mare. În conferințele lor au analizat personalități internaționale ca Gandhi, Krishnamurti, Greta Garbo și Charlie Chaplin. În cartea mea, intenționez să răspund la următoarele întrebări: de ce unii membri ai aceleiași familii intelectuale au ales calea politică și spirituală a terorii, în vreme ce alții au rămas strict pe o cale academică sau artistică, în căutarea excelenței culturale? Printr-o investigație temeinică a succesului și eșecului unui grup cultural ce a avut o viață scurtă, Asociația Criterion (1932–1935), combinată cu studiul detaliat al biografiilor membrilor săi, al conferințelor, publicațiilor și evenimentelor produse în jurul grupului, sper să pot oferi o nouă înțelegere a Tinerei Generații, surprinsă într-o vreme în care își fixa punctele de vedere ideologice și își începea activitatea politică.

Intelectuali și ideologii extremiste

Diversitatea și înzestrarea Tinerei Generații ar fi putut fi un eveniment excepțional, dar fenomenul intelectualilor implicați politic nu este doar o particularitate a acestui grup de intelectuali sau a României în general. Pe parcursul secolului XX, în Europa, rolul și responsabilitatea intelectualilor în societate au dat curs unor dezbateri importante. Dacă intelectualii ar trebui să aibă un

cuvânt de spus în politică rămâne și azi o temă controversată. Paul Johnson ne avertizează să ne temem de orice sfat dat de intelectuali. El scrie „Atenție la intelectuali!“, căci ei pot promova idei periculoase și distructive pentru specia umană.¹ Jeremy Jennings și Anthony Kemp-Welch consideră că argumentul lui Johnson, care ilustrează o opinie antiintelectualistă mai răspândită în Marea Britanie, e unul greșit. Ei sunt mai degrabă de partea portretului, mai convingător, ideal și atractiv, făcut intelectualilor de Julien Benda și de Edward Said.²

Benda este autorul definiției clasice a intelectualului: „păzitorul și deținătorul unei judecăți independente, care nu este loial decât adevărului“³. Printr-o coincidență, textul crucial al lui Benda, *Trădarea cărturarilor*, a fost publicat pentru prima dată în 1927, în același an de la care Tânăra Generație și-a luat numele: Generația 1927. În prefața la traducerea românească, Andrei Pippidi arată că teoria lui Benda despre intelectuali se poate aplica și în afara Franței, la Tânăra Generație a României interbelice.⁴ Benda însuși, un critic al fascismului francez, i-a influențat pe criterioniști, care erau foarte familiarizați cu textul ce l-a făcut faimos, dar și detestat în 1927. Acesta a avut un impact puternic asupra lui Noica, autorul a două articole critice publicate în *Ultima oră*, intitulate „Cum minte Julien Benda!“ și „Acuzatul Julien Benda“.⁵ Mai târziu, Noica a audiat la Paris prelegerile cărturarului francez, într-o vreme în care tânărul filosof român tocmai își declarase susținerea pentru legionari. Poate că nu a fost doar o ironie referința lui Comarnescu la Benda atunci când condamna convertirea politică a prietenului său numindu-l

1 Paul Johnson, *Intellectuals*, p. 342

2 Jeremy Jennings, Anthony Kemp-Welch, ed., *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, p. 5. Vezi și Stefan Collini, *Absent Minds: Intellectuals in Britain*.

3 Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, pp. 1–2

4 Andrei Pippidi, „Benda singularicul“, în Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, traducere de Gabriela Creția, pp. 5–30

5 *Ibidem* pp. 22–23

clerc trădător.¹ Vulcănescu menționează ideile lui Benda în articolul său „Spiritualitate“, apărut în revista *Criterion*.

Cartea din 1987 a lui Bernard-Henri Lévy *Eloge des Intellectuels* deplânge faptul că intelectualii nu mai sunt acei gânditori serioși de odinioară în chestiuni de morală și de politică. Lévy îi acuză pe intelectualii francezi că și-au pierdut rolul istoric și exprimă temerea că aceștia nu mai sunt luați în serios de societate. Atât definițiile pozitive, cât și cele negative îi sugerează intelectualului că are o responsabilitate culturală și politică față de societatea și de națiunea în care trăiește. El se poate considera îndreptățit să răspândească morala corectă și mesajul politic în rândurile poporului. Așadar, intelectualii sunt mesageri autodesemnați ai „adevărului“. Dar ce se întâmplă dacă mesajul lor despre „adevăr“ promovează imoralitatea? Sau când căutarea „adevărului“ nu e dezinteresată? Oportunismul și lășitatea morală sunt doi factori importanți ce trebuie analizați când îi judecăm pe intelectualii fasciști.

În perioada interbelică abundă de-a lungul Europei exemple de intelectuali care au susținut facțiuni naționale fasciste. Sprijinul lui Heidegger pentru regimul nazist din Germania este, probabil, cea mai evidentă ilustrare a acestui fenomen. Printre filosofii germani din mediul academic care au flirtat cu fascismul se numără Ernst Kriek, Hans Heyse și Alfred Baeumler, precum și Carl Schmitt și Gottfried Benn. În Republica Irlanda, poetul William Butler Yeats disprețuia liberalismul și a avut legături cu naționaliștii Cămășile Albastre. Filosoful bulgar Ianko Ianev, inspirat de Nietzsche și de Spengler, vedea viitorul Bulgariei și al Europei de Sud-Est în reînvierea lumii europene tradiționale, după modelul Germaniei naziste.² În Italia, Julius Evola, unul dintre modelele intelectuale ale lui

1 AMNLR, pentru Comarnescu, Corespondență, Scrisori către Constantin Noica, 25.219/1–8, ff. 1–8, 23 decembrie 1938 (n.a.). Textul în italice e citat în română în original. (n.tr.)

2 Keith Hitchins, „Modernity and Angst between the World Wars: Emil Cioran and Yanko Yanev“, în Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă, ed., *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2005, pp. 151–165

Eliade, și Filippo Marinetti, fondatorul mișcării futuriste italiene au fost suporteri convinși ai fascismului lui Mussolini.

În Franța interbelică au existat în rândul intelectualilor numeroase curente extremiste și absolutiste. Principalul gânditor din spatele *Action Française* era avocatul monarhist și catolic Charles Maurras. Din 1934, grupul lui a fost un susținător puternic al fascismului. Consorțiul cunoscut sub numele de „nonconformiștii din anii 1930” a inclus intelectuali de la publicația *Esprit*, grupările „Noua Ordine” și „Tânăra Dreaptă”.¹ Ei au sprijinit revoluția spirituală și au avut experiențe atât cu curentul fascist, cât și cu cel comunist. Elementul constant al discursului lor a fost un puternic antiamericanism, iar odată cu anunțarea de către Stalin a Primului Plan Cincinal, a existat o teamă că industrializarea americană o va lua înaintea celei a Uniunii Sovietice și că această despiritualizare a amenințat restul Europei.² Doi americani, deveniți intelectuali proeminenți în Europa interbelică, au avut și ei simpatii fasciste și antisemite: poezii T.S. Eliot și Ezra Pound. Canadian prin naștere, pictorul și autorul Wyndham Lewis (cu care Pound a colaborat la revista literară *Blast*) e un alt exemplu. Printre cercurile culturale din străinătate comparabile cu *Criterion* s-au numărat, în secolul XX, suprarealismul și dadaismul, în Elveția și în Franța, futurismul în Italia, Bauhaus în Germania, Noua Mișcare Culturală din jurul Universității din Pekin, în China, și Grupul Bloomsbury, în Marea Britanie. Bloomsbury se aseamăna cu *Criterion* prin aceea că era un cerc de prieteni moderniști care se cunoscuseră mai ales în timpul studiilor universitare. Era, de asemenea, un grup dedicat artei și literaturii, iar membrii săi aveau relații complicate de prietenie (multe cu tentă sexuală). Prietenia masculină și homosexualitatea se regăseau printre trăsăturile ambelor grupuri. Un grup românesc comparabil cu *Criterion*, prin importanța relațiilor de prietenie

1 Vezi Jean-Louis Loubet del Bayle, *Les non-conformistes des années 30*, și Paul Mazgaj, *Imagining Fascism: The Cultural Politics of the French Young Right 1930–1945*.

2 Mazgaj, *Imagining Fascism*, pp. 81–82

și a legăturilor generaționale, este Cercul Literar de la Sibiu. Creat la Sibiu în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, după mutarea în acest oraș a Universității din Cluj ca urmare a ocupării nordului Transilvaniei de către Ungaria, cercul s-a constituit în jurul lui Lucian Blaga și a liberalului cu idei moderniste Eugen Lovinescu.

În cartea *Caviar and Ashes*, Marci Shore prezintă cazul unei generații literare similare din Polonia, cu o activitate culturală structurată în jurul cafenelei varșoviene Ziemanska, un grup ai cărui membri au început ca avangardiști și au sfârșit ca marxiști convinși. Shore afirmă că lucrarea ei tratează „complexitatea identității umane și extraordinara complexitate a relațiilor dintre oameni” și cred că această descriere se aplică și poveștii mele despre *Criterion*.¹ Ambele istorii, cea despre *Criterion* și cea a lui Marci Shore despre cercul de la Varșovia, explorează ideologii (fascism și comunism) ale modernității. Actorii lor au fost preocupați să își facă un loc în istorie, iar eforturile lor le-au revelat „idealismul și dezamăgirea”.²

Modernism și fascism: cazul românesc

Pentru unii, fenomenul sprijinului acordat de intelectuali fascismului poate apărea paradoxal sau, altfel spus, există o dispută în jurul faptului că o relație atât de strânsă între fascism și marea cultură nu a putut fi altceva decât o anomalie. Interacțiunea dintre unele dintre cele mai strălucite, mai lucide și mai creative minți românești și o ideologie politică violentă poate părea bizară. Potrivit interpretării pe care o dă modernității cunoscutul cercetător al fascismului Roger Griffin, Eliade s-ar încadra perfect în matrița intelectualului modernist. Griffin leagă modernismul de căutarea lui Carl Gustav Jung a „sursei scopului transcendent și a spiritualității ce au părut să fi izvorât din lumea sub condiționările vieții moderne încă din

1 Shore, *Caviar and Ashes*, p. 373

2 *Ibidem*, p. 9